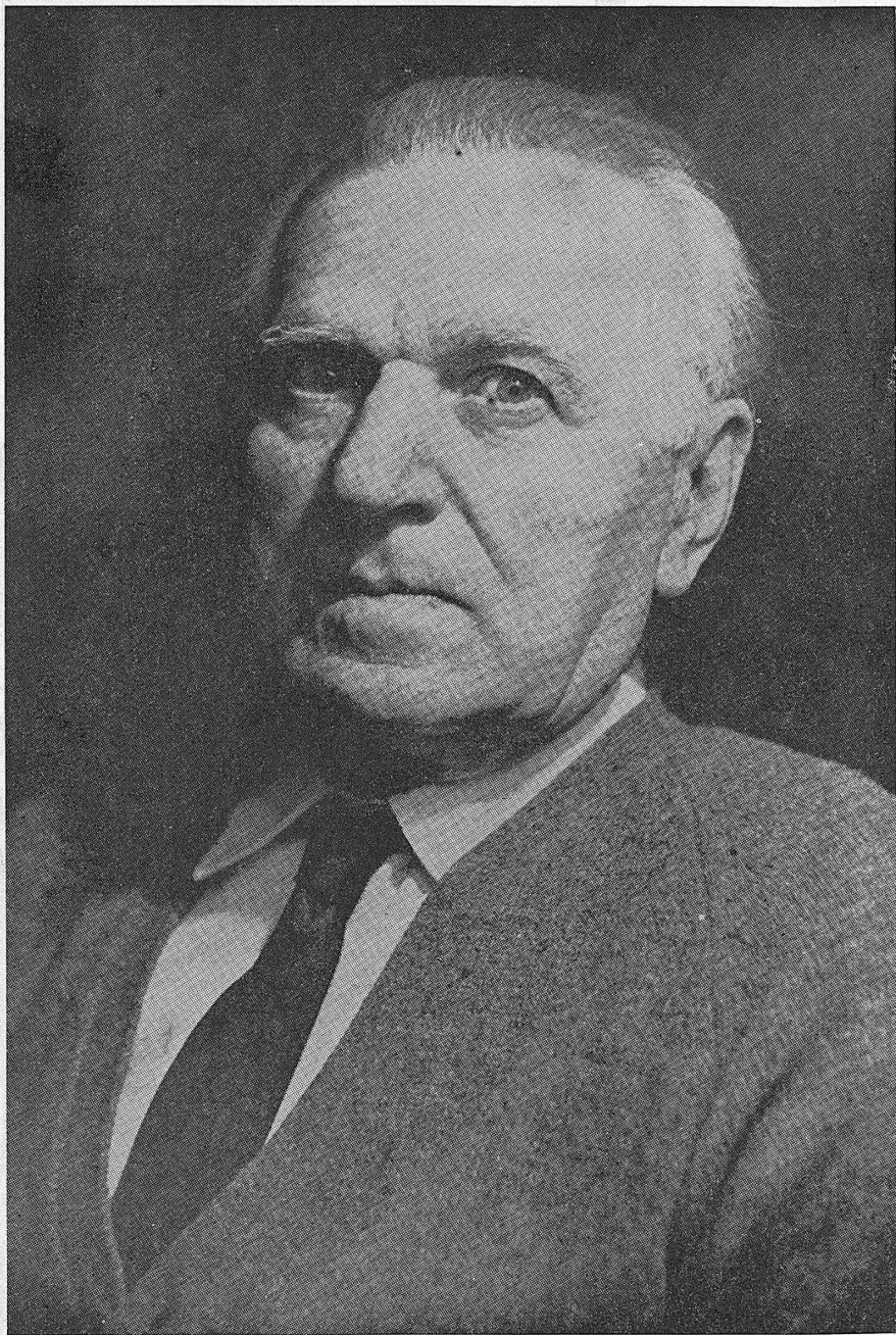

UZ PESNIKOVU SEDAMDESETOGODIŠNJICU

veče s matićem

milan vlačić

— Druže Matiću, od „Bagdale” do najnovije pesničke „Knjige rituala” ispitujete tajnu poezije kao neprekidnog procesa obnavljanja sveta i čovekovog prevazilaženja. Da li Vaš stih „Nemogući život koji jeste” nagoveštava misao kojom ste najčešće bili zaokupljeni?

— Ovaj stih, odnosno ova rečenica, dva puta je ponovljen: jedanput u almanahu „Nemoguće”, 1930. godine, i drugi put u pesmi „Pisano pred zorom”, 1950. godine, znači, posle dvadeset godina. Verovatno da u tom stihu ima nešto od bitnog što je ne samo poezija nego i misao bila za mene. Ne volim da upotrebljavam reč „filozofija”, više volim da se izražavam jednostavnije i da govorim o čovekovoj misli. Ja mislim da je sva tajna i života i poezije u tome da se bude uprkos svega, svega što je protiv života i svega što je protiv poezije. I smrt, i bolest, i naša tragedija, nemogućnosti, nesrećni slučajevi, srećni slučajevi, sve to ide, na neki način, protiv života, a on ipak jeste iako je nemoguć, i poezija postoji iako izgleda na prvi pogled nemoguća. Eto, tako bih ja protumačio ovaj stih. Otuda, verovatno, to da u meni jedni vide neočekivanog optimista, uprkos mnogim mojim tekstovima koji su suprotni takozvanom optimizmu, a drugi vide čak izvestan cinizam u nekim mojim stavovima. Mislim da to dolazi otuda što je u toj paradoksalnoj afirmaciji sva suština našeg života.

— Za nemačke romantičare Vinaver je rekao da su iz bunara noći najbolje mogli da sagledaju zvezde; Vaša poezija takođe podrazumeva noć, tačnije rečeno noćni nepočin ili bdenje. Kažite nam nešto o udelu noći u Vašoj poeziji i svakodnevnom životu.

— Uglavnom iz noći je i dan. U noći počinje naš život, i u noći se i završava naš život. Ta noć nas stalno preseca. Iz razmišljanja o značaju noći, o biti noći, koja je toliko upletena u naš život, došla je neka moja koncepcija da, i ako ima večnosti, ako ima besmrtnosti, ona nije duža od jednog dana koji uvek traje i koga mi jednako uvek nastavljamo i uvek počinjemo. Ja bih rekao čak, nastavljajući se na reči o nemogućem životu, da ta nemogućnost našeg života, ono što se bori protiv tog života, jeste noć, a ipak sve je u njoj. Sve je u njoj, jer iz nje potiče prvi stvaralački akt. Iz nje je rođenje naše. I ljubav je, na neki način, delo noći. Ona se u noći javlja, u noći blista, ona osvetljava noć, ona se u noći gasi, kao što se i dan u noći pali i u noći gasi. Verovatno, ako podemo od toga, a ja od toga stalno polazim, da smo mi smrtni, i samo zato što smo smrtni mi i živimo, jer, kao što sam negde čak i napisao, i nekoliko puta ponovio, ako bismo pripadali večnosti, ako bismo bili besmrtni, nikada ne bismo ni počeli da živimo, jer bismo govorili: „Bože moj, pa imamo kada da počnemo”, pa nikada ne bismo ni počeli.

— Prvi put je ovaj naš razgovor bio zakazan za 21. avgust, za onaj dan kad nas je probudila vest u koju nismo mogli da poverujemo: okupacija Čehoslovačke. Sećam se dobro kakvim ste mi grozničavim tonom toga jutra, preko telefona, objašnjavali kako Vam se u takvom času čini besmislenim svaki razgovor o literaturi (isto sam i ja osećao). Govorili ste da je u takvom času pesniku mesto na ulici, među ljudima... Kako ste tih prvih dana „buke i besa” osećali ovaj posao literature koji Vas uvek čeka za stolom, knjige koje ste napisali, to testo reči koje Vam je, ipak, jedino oružje?

— Ja ne verujem u generacije. Ali verujem u dužinu trajanja jednog života. Okupacija u Čehoslovačkoj možda vam je razumljivija ili možete da imate mnogo lakši stav prema njoj nego ja iz one generacije koja je bila toliko zaokupljena svim onim što se dešavalo tamo u Rusiji, u Sovjetskom Savezu, od 1917. godine. Mi, ili ja, da budem ovde jednostavan, pošto je reč o meni, nisam između tridesete i četrdeset prve godine mogao faktički, realno, da napišem ni jedan, tako reći, lirski stih, koji bi bio samo stih — i ništa više. Sve što sam pisao ili radio i mislio između tridesete i četrdeset prve, bila je samo misao upućena onamo, na to što se zvalo onda, u onim teškim našim prilikama,

kad to nije bilo legalno, i kad se moglo govoriti o Sovjetskom Savezu, o revoluciji, o Moskvi, o Partiji i tako dalje nekim nemuštim ezopovskim jezikom, kad je gotovo bilo herojstvo da napišete da su dečje knjige u Sovjetskom Savezu divne i pune slika, iako to nije bila istina; i mnoge stvari nisu bile istina, a mi smo uporno verovali i nismo hteli da ne verujemo.

Zbog toga nama sve ovo teže pada, jer se u tom trenutku, 21. avgusta, famoznog dana koji ću, verovatno, isto tako pamti kao neke druge dane, još jedanput slomilo. Jedanput je, znate, tragedija; kad se to ponovi, onda je to dupla tragedija, ali odjednom postane tako komično i strašno ironično da čovek više ne zna šta da kaže i onda mu ostaje jedino ćutanje, da ostavi sve, da siđe, da vidi ljude oko sebe, da ne govori ništa, ali da sluša, ali samo da bude u kontaktu s njima i da zna da ipak još nešto postoji za šta se čovek može da uhvatiti.

Vaša generacija, kažem, bila je već pripremljena četrdeset osmom, vi već sve znate, ali mi koji smo verovali da je to tolika silna snaga i moć, ceo naš život bio je manje više time ispunjen, kad mi to jedanput doživimo, dobro jedanput, ali drugi put, treći put, pa četvrti put, onda to postaje nemoguće. Ja se divim tome da svi mi i dalje možemo da razgovaramo i govorimo o poeziji, o životu, o studentima, o divnim ljudima koji se među njima skupljaju, i o tome da se svet divno oblači, da su mladi ljudi mnogo bolji radnici nego što se to obično misli, da njihove zabave, da njihove igre, da su njihova ludila kao što su bila uvek, kao što je bila mladost uvek, ali da im to ne smeta da izgrađuju jedan život koji će, verovatno, kao svi životi, imati teškoća, suprotnosti i strahota, ali koji će da postoji i da ide dalje. Taj nemogući život biće opet na delu. I to ne mogu da sruše sve moguće okupacije.

— Jeste li mogli tih prvih dana da nešto čitate ili pišete?

— Ne, ništa. Video sam da su svi ljudi oko mene zgranuti. Tada sam osetio da će iz toga da se rodi jedan nov stav prema stvarima koje društvo inače nosi sa sobom. Hoću da kažem ovo: ma koliko da je strašan ma koji događaj, jednog trenutka izgleda kao ono Kosovo iz narodne pesme prekriveno leševima, ali posle se ipak pojavi neka Kosovka devojka. Reći ću Ti čak ovo: činjenica da ljudi razgovaraju, bez obzira šta govore, toliko je bitna da će nešto iz toga da se rodi. Ja sad idem tako daleko da kad vidim da su ljudi bliski, da nešto raspravljaju, makar se i svadali, u tome vidim neko razrešenje ljudske istine.

— Pre nekoliko godina ste u jednom eseju zapisali da svaka epoha nosi u svojim nedrima svoj vetar. Gde su, po Vama, vetrovi koji se nas tiču?

— Vetrovi koji se tiču ove generacije? Ja pripadam generaciji koja ide od devetstote do devetstotinapadesete. Kad već pominješ moje eseje, ja sam u onom mom famoznom eseju kojim sam proslavio polovinu veka, „Poezija — neprekidna svežina sveta“, nabrojao sve što je bilo otkriveno u toj polovini veka, bilo u fizici, bilo u psihologiji, društvenim naukama itd... Međutim, mi živimo, a tu mislim i na ove današnje mlade generacije, sa nekim načelima koja više nemaju neku duboku filozofsku sadržinu, već su se jedino pokazala kao praktična. Mi još ne živimo sa svim onim što je psihoanaliza ljudima otkrila u oblasti osećanja. Mi još ne živimo, niti uređujemo naš život, po onim principima koje je nova sociologija i nova tehnologija pronašla. Naš život, ljudski, svakodnevni, živimo po nekim običajnim pravilima koja datiraju, ako hoćes, iz nekog perioda kad nije bilo elektronskog mozga koji računa za nas, kad nije bilo brzine kojom se može danas da živi, kad veze među ljudima i komunikacije nisu bile ovakve kakve su danas. Mi živimo sa nekim manje-više patrijarhalnim navikama, običajima u odnosu ljubavi, prijateljstva, drugarstva, socijalnog života, mi još tu nismo otvorili brešu. U sve te priče o preobražajima i slobodi današnje omladine, ja pomalo ne verujem. Mislim da je naša omladina čednija no što to na prvi pogled izgleda. Mi o ljubavi mnoge stvari znamo, ali u ljubavi živimo još uvek pomalo

starinski. Mi u drugarstvu još uvek vodimo odnose na starinski način. Život naš nas mnogo više komplikuje. Još nismo uspeali da te nove širine, koje daju mogućnosti čovečanstvu, uklopimo u intenzivan novi život.

— Da li mislite na granice ljudskog bića ili je po sredi naš specifični mentalitet?

— Mislim da provera dolazi. Vaša generacija i one koje će doći proverice da li ta takozvana veličanstvena otkrića mogu da promene život, da ga ispune. To vaša generacija treba životom da pokaže. Moja najvažnija misao polazi od Lenjinovog razočaranja u socijalizam 1914. godine, u socijal-demokratiju, čiji je vrhunac predstavljala nemačka partija, sa svojih 112 poslanika. Kad su počeli balkanski ratovi, 1912. godine, u bazelskoj katedrali Druga Internacionala se zaklinjala da nikad Evropa neće ratovati, da će evropske socijal-demokratije da spreče svaki pokušaj rata proglašenjem generalnog štrajka. I Lenjin se 1914. godine, u vreme ubistva Ferdinanda, našao u Austro-ugarskoj, negde u Poljskoj, zbog toga što je Krupskaja bila nešto bolesna, pa su išli da se odmore. U zvaničnim dokumentima obično se kaže da se on približavao ruskoj granici da bi je prešao, ali to nije tačno.

Onda izbija rat, svi stranci moraju da beže i da se što pre sklanjaju iz Austro-ugarske. I on se nalazi u vozu iz Beča za Cirihi. U vozu otvara novine i čita kako je 112 nemačkih socijalističkih poslanika glasalo za ratni budžet. Lenjin ne veruje svojim očima, kaže: „Ovo je buržoaska štampa, podvaljuje!“. Stiže u Cirihi, gde je neutralna štampa, otvara novine: isto! Onda on u svojim beleškama kaže da se vratio ne Marksu nego izvorima Marksovima, Hegelu, velikoj Logici. I onda je razradio Treću Internacionalu, boljševičku partiju, revoluciju, pa Savez sa seljacima itd. On je bio razočaran u socijal-demokratiju, mi smo razočarani u ovo što se sada desilo i morali bismo da se vratimo tamo odakle je Hegel pošao u filozofiji osam-naestog veka. U onu veru, ako je Žan Žak Ruso to izmislio, da je čovek sam, slobodan, sposoban za sreću, a da ga sve ostalo kvari. Jer, iz toga je proizašao ne samo Hegel, sa silinom jedne misaone organizacije, nego i Markiz De Sad, koji tvrdi da je čovek sposoban da seksualno razara, da voli iz sto poza i ne znam šta još. Dakle, treba preispitati sve ideje na kojima počiva nova misao.

— U svojoj drami „Mara — Sad“ Peter Vajs hvata taj odnos između ideje o društvu i ideje o nepomirljivoj ličnosti koja je uvek u suprotnosti s društvom.

— E, to vi sada treba da vidite i to treba da ispitajte.

— Jeste li gledali Vajsov komad?

— Kako da ne! Bojim se da Peter Vajs sedi u divnoj Švedskoj, gde je sve divno i lepo, i govori drugim ljudima. Ali kad pomislim da sada u Čehoslovačkoj Petera Vajsa to može samo da stane glave, a da ništa ne izvuče iz toga, iz te pale glave...

— Ni on ni drugi.

— Ni drugi, to je strašno. I tu malo zameram Peteru Vajsu, jer verujem da u samoj Švedskoj, tamo gde on živi, i tamo postoji isti problem, samo ga on ne vidi zato što je sve to divan život, zamaskiran. Život zamaskira, život je čudna čarolija, normalan život zamaskira, i onda dođe — bum! — neka bombardovanja, rat, i život se odjednom vrati u neke lude osnove. Kao Beograd 1941. godine. Rat je uništio kanalizaciju, vodovod, tramvaje i odjedanput je to bio Beograd iz 1914. godine!

— O takvom Beogradu se gotovo ništa ne zna. Videli smo ga nedavno u filmu Dušana Makavejeva „Nevinost bez zaštite“, u onim dokumentarnim insertima. To je delovalo odista frapantno!

— Da, i zato ja, jednako, kad god me neko pita: „Kako ste počeli da pišete pesme?“, kažem: „Slušajte, da vam prvo kažem kako je to izgledalo“. On kaže: „Znam, granica je bila tu na Savi i na Dunavu“. Sad kad mi kažu kako su se Rusi povukli iz gradova u Čehoslovačkoj, ja pomislim: pa mi smo imali austrijske topove tu, na Bežaniji! I kako je Srbija tako živela sto godina, ja ne znam — Austrijanci su uvek mogli da pređu.

Tu ja vidim problem individue. Hoćes da

Ti kažem moje najdublje mišljenje? Individua je poslednji rezultat, svet civilizacije. Individua nije na početku. Na početku plemenski čovek ima ideal svog plemena, on ima da živi kako pleme traži. Kina, koja je zasnovana na principu društvenome, bez principa individualnog i metafizičkog, tamo si ti otac, sin, zet, mandarin, ovo — ono, ali ti nisi individua, ti nisi jedno biće koje ima prema svemu otpor, koje postoji nezavisno od svih tih relacija. To je nešto što je tek sada došlo, možda najpre sa hrišćanstvom, pa posle napuštanjem hrišćanske mitologije. Individualizam dolazi na kraju.

— Ali, postoje razlike između individualizama. Vi znate da je po vladajućoj sovjetskoj misli individualizam buržoaska tvorevina i najveća opasnost, ali ipak to nije opredeljenje za kineski kolektivistički ideal.

— Hoćes moje mišljenje o tome? Taj pravi individualizam i pravu sliku kako čovek treba da živi, to niko drugome ne može da da, svaki čovek za sebe traži odgovor. Sva filozofiranja i svi propisi u tom smislu — vode unatrag. Mi možemo da načinimo dogovore za zajednički život, da ti ne lupšaš posle deset sati i ne sviraš u svom stanu, a i ja da ne sviram. Ali, ako hoćemo da imamo ljude, da nemamo oko sebe neka čudovišta, moramo da ostavimo jedan prostor, u kome će, bio mrak ili svetlost, kako hoćes, oni biti sami. Kad posmatraš šta je individua, šta je živo biće, to je ono gde se odjedanput iz jednog ovakvog prostora napravi zračni centar koji samim tim oko sebe ostavi izvesnu malu prazninu, jer iz tog prostora pokupi grdnju energiju da bi mogao da postoji, da bi mogao da dođe do neke svesti, do egzistencije.

Život oko sebe automatski pravi izvesnu prazninu. Treba poštovati tu prazninu oko ljudi. Možda imaju pravo oni koji cene onu igru istine, što govore da ljudi imaju potrebe da jedan drugome kažu sve — ti si ovakav, ti si onakav — pa, i posle, ništa, posle se normalno živi. Hoću da kažem ovo: pretenzija koju imaju u Moskvi, da jednako oni znaju šta treba da bude i kako treba da bude, to je ogromna, smrtna opasnost. Kad se oni pokazuju sa toliko katehizisa koji nose čovečanstvu, zaboravljaju da time dobija katolička crkva, ma koliko ona imala isto. Vidiš šta se dešava sa italijanskim komunistima? Je li, hoćete više dogmatizma? Pa mi ga imamo, mi znamo kako izgleda ta dogma, pa smo se s njom srodili, pa nam onaj oprosti, pa opet posle radimo šta hoćemo, ođemo u crkvu, kleknemo malo, pa dobijemo malo pričešća; a ovaj vaš mi ne znamo, on izgleda strašniji nego ovaj.

Ja se sećam vrlo dobro kad se Ždanov pojavio, u neokatoličkom francuskom časopisu „Espri“, govorili su: ako treba dogmatizma, mi ga imamo, novi dogmatizam je suvišan. I zašto sada ima povratka u religije? To dolazi otuda: je li, vi hoćete to, čekajte, pa mi to znamo, naši očevi su nekako živeli, pa su nekako izgurili, a sa vama još ne znamo gde vi vodite.

Toliko ima mladog sveta danas! Sto osamdeset hiljada mladih srednjoškolaca ima u Beogradu! To je čitava vojska! Voleo bih da to jednom prođe kroz Beograd.

— Ali ne kao vojska, nego u svojoj raznolikosti!

— Dabome. To bi bio izvanredan spektakl. I šta sada da radiš sa ljudima? Ne možeš da im diktiraš isto. Pa šta sa tom famoznom ljubavlju? Voleti lepu ženu, to više nije ljubav u pravom smislu reči, nego je to jedan fizički zakon. Svaki čovek može da voli lepu ženu. Ljubav je tamo gde toga nema i gde je potrebna neka nadoknada. Malarmeu su prebacivali, kad je bio veoma mlad, što je hteo da se oženi jednom starijom devojkom koja je bila guvernantka, on je počeo s njom da živi i onda je, iz nekog poštenja, hteo da je venča. Ona je bila starija od njega šest godina. Danas to nije ništa, ali u devetnaestom veku to je bio veliki problem. I on svom dedi piše: „Kažu da ona nije lepa. Znate, upravo je moja ljubav otkrila lepotu koju ona ima, koju Vi ne vidite, ali koju ja vidim“. To hoću da kažem: lepotu treba pronalaziti i verovatno je ljubav jedno od tih sredstava traženja lepote tamo gde je nema.

— Sada, kad punite sedamdeset godina života, da li možete reći da Vas je vreme, to „zlatno vreme“, da upotrebim Bretonove reči koje volite, nečemu naučio?

— Naučio me je da uvek očekujem iznenađenja u oblasti i življenja i saznanja. Čini mi se da sam u poslednjih godinu dana otkrio nekoliko istina za koje nisam ni slutio da postoje, a koje mi se danas čine jedino bitne i jedino značajne. I nadam se da ću živeti dok budem mogao da otkrivam te nove i nove istine. Čini mi se da je to najbitnije, i godine ništa drugo ne vrede ako čoveku ne otkriju neku lepotu i neku istinu za koju nije znao. Recimo, ja sam čovek koji je pomalo uvek radio sa zakašnjenjem. Imam utisak da sam uvek znao da ću dugo da živim, a da sam sve unapred svršio, šta bih radio danas?

— Kako biste opisali svoje „vaspitanje sentimenta“, svoj „portret umetnika u mladosti“? Jesu li Vaše mladićke godine, provedene u ratu i izbeglištvu, ostavile neki trajni trag kojem se i danas, kao motivu i raspoloženju, vraćate?

— Ja, koji nisam ratnik, koji mrzim rat, još sad pamtim stih Pikabije. Kao što znate, Pikabija je bio pesnik, slikar dadaista, starija generacija od Bretona i ostalih, koji je još za vreme samog svetskog rata, iako je bio Španac, imao dosta slobode i napisao jednu poemu, dadaističku, naravno, iz koje i dandanas pamtim ovaj stih: „Ja toliko mrzim Nemce, da idem što dalje od fronta da ih ne bih sreo“. Pošto je bio rat i cenzura, da bi mogao da odštampa ovaj stih, on je sve reči napisao naopačke, anagramski. To je i moj stav. Ali, kad sve sumiram, moje „sentimentalno vaspitanje“ je u strašnoj vezi s ratom, i to protiv moje volje. Moj prvi štampani tekst tačno se odnosi ne na ratnike nego na jadne, eto ja kažem jadne, i to je za mene bilo iznenađenje, na jadne austrijske zarobljenike posle Kolubarske bitke. Taj tekst, koji naknadno nisam mogao da nadem, zvao se „Oči“, objavljen je u „Radničkim novinama“, i u njemu se govori o tim zarobljenicima u Kruševcu. Na trotoarima leže prljavi, blatnjavi, izmučeni austrijski zarobljenici koje su pešice doveli čak do Kruševca, jutro je, osam sati, izlazim, mutno nebo, početak decembra, oni leže, njihove oči otvorene i plave, valjda je među njima bilo mnogo Čeha i Švaba, i neko silno sažaljenje je bilo u meni prema tim ljudima, tako da u njima nisam mogao da vidim neprijatelje, nego neke jadnike. To sam otkrili napisao u tom kratkom tekstu.

Hoću da kažem da sve moje „sentimentalno vaspitanje“ počiva na tome. Neke srodnost koju osećam prema francuskom piscu Luju Gijuu, možda počiva na tome što je on na drugom kraju Evrope, čak u svojoj Bretonji, isto tako video austrijske zarobljenike, koji su za njega čak bili simbol slobode, naročito jedan od njih koji se jednako s knjigom šetao.

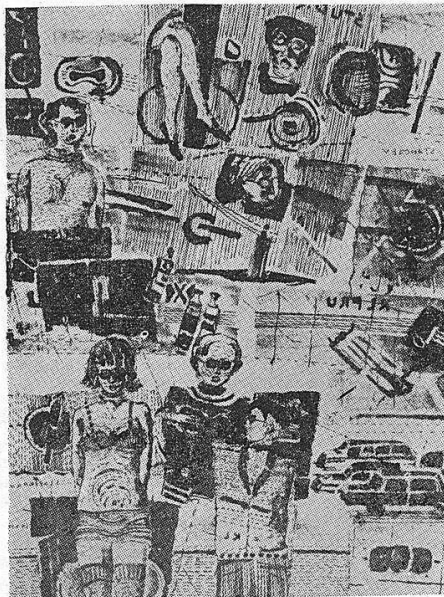
— Pomenuste prelazak preko Albanije. Čega se najupečatljivije sećate iz dana prelaska preko Albanije i nisu li ti dani zaslužili još neko snažno svedočanstvo izuzev „Dana šestog“ Rastka Petrovića?

— To je iskustvo bilo toliko duboko, što se vidi iz Rastkovog romana, da te stvari teško mogu da dopru do izraza. Dubina, tragedija i potres jednog iskustva ne znače da ono automatski dolazi do izraza u literaturi. Literatura je često kontrapunkt, ne bežanje u banalnom smislu zato što ljudi neće, nego zato što ne mogu, što je suviše bilo kravano i razgolićeno. Te ljudske grozote su se dešavale u krajevima koji su u isto vreme bili i nisu bili naši. Kad smo išli kroz albanske krajeve...

— Gde je ranije bilo pacifikacije, o kojoj je pisao Dimitrije Tucović...

— Jeste. Mi smo imali ugovor sa Esad-Pašom i nekako je išlo. Međutim, taj prolaz je bio jeziv. Svaki put su padale neke glave od mesnog stanovišta, pa neki put nije smelo ni da se reaguje na to. Ali do skora je bilo ljudi među nama, ljudi koji su umirali od gladi — išlo se preko mrtvih konja, preko mrtvih ljudi. To teško dolazi do izraza.

— Teško dolazi kao literarna transpozicija,

ali kao dokument i memoarsko svedočanstvo je moglo. U tom smislu je Vaša generacija podbacila. Zašto?

— Zato što je to posle bilo obasjano nekim pobedama, pa oni koji su bili ratnici više su voleli, kao na primer Steva Jakovljević, da govore malo vickasto o pobedama i kaplarskim zgodama, zadržali su se na ustreptalim trenucima pobede. A moja generacija nije htela rat, i onda se išlo u suprotno. Posle onog rata, bilo je dva stava o ratu. Svi su nekako bili protiv rata među novim generacijama. Ali, jedni su bili antiradni, i to su govorili, kao Krleža, pre svih. U Beogradu, međutim, antiratna generacija, koja je morala da bude još ogorčenija, pošto je Srbija najviše stradala, odjedanput je počela da se odvajala od toga, da traži nešto drugo, nešto duhovno, neko treperenje, kao što Vinaver za mene reče: „Matić na svetlosti izgleda da će se izgubiti u toj svetlosti“. Dakle, oni koji su to stvarno preživeli, hteli su svojim herojskim stavovima da to nadoknade, a oni koji su, kao ja, bili u Francuskoj, Rusiji ili Italiji, oni su hteli da to zaborave, pa su možda otišli u izvesni estetizam.

— Dakle, da u šali obrnemo jednu današnju formulu, bio je to nesocijalistički estetizam.

— Da, samo nije to površnost, nego, često, reakcija na neke strašne događaje.

— Nedavno ste izjavili da je Beograd u dvadesetom godinama ovog veka izgledao kosmopolitski kao nikada dotle, a ni posle. Šta je to imao Beograd Vaše mladosti i koja dimenzija nedostaje ovom velegradu u koji ste još uvek zaljubljeni?

— U Beograd su posle dvadesete došli mnogi iz Zagreba, iz Dalmacije, po nekom državnom šablonu bilo je i Slovenaca pesnika kao činovnika Ministarstva prosvete, bilo je potrebno mnogo profesora i, što je najvažnije, vratili su se naši ljudi iz svih evropskih centara. Ujević se, na primer, potpuno preselio iz pariske Rotonde, gde je bio, da tako kažem, jedna od kafanskih pesničkih zvezda, i doneo u Beograd celu verlenovsko-bodlerovsku atmosferu. I kad kažu, kao na primer Rade Konstantinović, da je Raka Drainac sa Tristanom Carom pronašao svoj hipnizam, to nije tačno. On je to stekao pored Ujevića. On je, kao Radojica Jovanović, pored Tina u kafani „Moskva“ naučio sav modernizam. Onda Vinaver: on je doneo sve rusko, i Bloka i Bjeloga.

— Znači, mešali su se mirisi iz mnogih pesničkih kuhinja.

— Sibe Miličić je video i Pariz i Moskvu, Toša Manojlović je doneo celu Italiju Ungaretića. Tu je bio još Ranko Mladenović, konte Vojnović, Krklec, Dalmatinac Fran Alfirević. Tad su počela ogromna strujanja. Zaustavljali su se i stranci. Ja znam dvojicu, a, kad bismo prevrnuli novine, našli bismo

ih znatno više. Iv Satinjo, koji je tada bio kod nas, sada u pariskom časopisu „Evropa“ piše o jugoslovenskoj literaturi. Prvi prevodilac na engleski, koji je pedesetih godina prevodio jugoslovenske romane, Alek Braun, takode je bio u Beogradu. Čak i oni koji su okupaciju proveli ovde, kao Desanka Maksimović, Boža Kovačević, odmah su krenuli u Pariz. Crnjanskog sam devetnaeste godine upoznao u Parizu, ne ovde. A Boško Tokin, koji je kasnije ovde postao novinar i pomalo se izgubio, devetnaeste godine je u Parizu napisao prvi evropski esej o Sarlou, Caplinu. Izašao je u prvom broju nadrealističkog časopisa „Espri nuvo“, koji je izdavao Le Korbizije i njegov brat Delone. Tada je sve išlo u inostranstvo da se školuje. Posle ovog drugog rata, mi smo isprva bili ideološki malo stegnuti, nismo imali dovoljno para i gledali smo da sve to ovde postignemo. Za tu kulturu koju su naši ljudi većinom u inostranstvu dobijali, mi smo posle rata veoma mnogo učinili.

Dvadesetih godina je došlo do neslućenog ukrštanja kultura. Oni koji su došli, ne smem da kažem iz novooslobođenih krajeva, iz bivše Austro-ugarske, doneli su bečku, peštansku, srednjoevropsku kulturu. Posle prelaska preko Albanije, videlo se da je izgubljeno mnogo intelektualaca. Onda je srpska vlada pokušala da ih manje šalje na front. Drugo, nisu mogli da šalju na front „prečane“, jer, ako bi pali Austrijancima u ruke, odmah bi ih streljali. I Ujević, i Sibe Miličić, i Boško Tokin, svi su oni imali sreću da prvi idu u povlačenju.

— Je li, prema tome, nadrealizam, kao duhovni i intelektualni pokret, bio dublje uslovljen no što se nekim književnim istraživačima čini iz današnje perspektive?

— On je morao da se javi, jer je bio uklopljen u celu tu modernu strukturu i moderno osećanje. Ne treba poći od toga da je nadrealizam unapred bio gotov, pa smo mi to samo videli i preneli. Breton je od svoje osamnaeste do dvadeset pete godine bio vrlo blizak Valeriju. Ima jedna njegova prepiska od 250 pisama. Ja u članku o Bretonu kažem: „Vidim Malarmea kako sedi, Breton pored njega stoji“. Mislim da je to mnogo bliže. Nas zaslepljuju njegovi politički stavovi i manifesti, a on je pisao manifeste, jer je to bila epoha revolucije kad se sve nešto manifestovalo.

— A njegovo priklanjanje trockizmu?

— Trockizam se njemu dopao samo zato što je bio u opoziciji, a i Zid je bio rekao da stvaranje ide samo iz opozicije. Aragon je išao, više-manje, po liniji zvanične Komunističke partije, drugi su išli u revoluciju, ali preko trockizma, no, to je već druga stvar. Ni trockizam nije onda bio tako jasan.

Mi smo 1930. godine svesno upotrebili reč nadrealizam da bismo imali parolu da se suprotstavimo nečemu. Trebalo je da 1927. godine uđemo u časopis Velibora Gligorića kao grupa: reč nadrealizam se u tim materijalima ne pominje.

— Ali, vratimo se Bretonu, on je ipak vršio ekskomuniciranja...

— Jeste, ali to je zato što je to bilo u njegovoj prirodi, jer je bio jedan čudan, fini tip. Ja sam ga opisao kao nekog naučnika, kao imperatora rimskog i kao onog koji ide po žici, u tekstu objavljenom u „La nouvel revu francez“. Pesnici su uvek malo trostruke prirode.

— Kako ste Vi došli do tog njegovog trojstva?

— To sam odmah video kad sam ga upoznao. Bretona nisam poznavao pre 1925. godine. Ali, pre nego što ću doći u Beograd, 1923. godine, bilo je jedno veće posvećeno Tristanu Cari. U to vreme nadrealisti i Cara su bili posvađani. Na smrt. I oni su došli da protestiraju, da manifestiraju na predstavi. Aragon je bio glavni nosilac svega, imao je širok crveni pojas ispod smokinga, a Breton je bio sa štapom, malo mršav, ličio je na Sen-Zista. Bio je juli, ja sam sedeo u loži sa jednom damom, gospodom Dezingen, veoma važnom osobom iz Apolinerove epohe, koja je napisala prvu knjigu o Rusov Cariniku; kao pisac potpisivala se sa Rok Gre. U drugoj loži bio je Pikaso sa njegovom Ruskinjom. Nadrealisti su za vreme predsta-

ve dizali larmu, pa su ih za vreme odmora izbacili, i na ulazu počinje diskusija sa policajcem kojeg uvek ima u francuskom pozorištu, sa direktorom pozorišta, a tu je bio i Pikaso. Ja gledam sa strane, a nadrealiste ubeduju da ne larmaju. Tad sam prvi put video Bretona, a neke sam, kao Filipa Supoa, znao od ranije. I čujem Bretona kako kaže: „Slušajte, bolje nas pustite, to je bolje i za vas i za nas”. Ja onda zaključim: ovaj Breton je veliki literata. Ovo nikada ranije nisam pričao, nikada ranije nisam hteo da kažem. Sada je prvi put.

Ja sam inače uvek imao jedan ironičan stav prema Bretonu kad sam se vratio u Beograd, jer sam znao tu priču. Kažem: ma, on je literata, pre svega to što se on pravi, sve se zaklinje u neke velike stvari. Tako sam tu pronašao njegovu žicu za hodanje po žici. Drugo, znao sam da vrlo mnogo zna, jer je znao sve što sam ja znao, a ja sam tada studirao filozofiju na Sorboni. On je prvo studirao medicinu, pa je prešao na psihoanalizu kad se ona pojavila u Parizu. Po tome mi je on naučnik. A stvarno je ličio na imperatora, držao je visoko glavu, vrlo učtiv, ali prema drugom svetu, ne prema svojim prijateljima: tu je bio despot. I onda sam zaključio da je on jedan imperator bez vlasti. I da je naučnik koga mrzi da se bavi naukom i poezijom. A malo je hohštapler, što u svakom od nas pomalo ima u dve-tri kombinacije.

Ja njega volim zato što je pre svega talentovan. Prvoklasni talent. Ali ga je mrzelo da mnogo piše. Jednom je pozvao na primer čuvenog baletskog igrača Njižinskog, koji je bio poludeo i uobrazio da je konj. I posle deset godina odveli su jednom Njižinskog da vidi predstavu baleta i — ništa nije osetio, ništa nije rekao, niti je probudilo neku uspomenu u njemu. I kaže Breton: „Tako ću i ja, koji sada pridajem toliki značaj svim ovim stvarima. Na kraju krajeva, šta? Kroz deset godina i ja ću možda, kao Njižinski, da zaboravim sve, i dovedeće me da gledam taj nadrealizam i ja neću ništa razumeti”.

— Mladi književni esejisti i istoričari —

Miodrag Pavlović, Zoran Mišić, Zoran Glušćević i Sveta Lukić — veoma su strogi u kritičkoj valorizaciji srpskog nadrealizma. Nema smisla ispitivati objektivnost kritike, jer u nju niste verovali ni vi nadrealisti kao pesnici i bojovnici. Da li je tu, po Vama, reč o estetičkom opredeljivanju ili se upliću i mistifikacije?

— Taj stav počinje od onog trenutka kada su neki od njih, a ja ih znam lično, kazali: „A, šta se oni prave važni, naša generacija mora da se izdvoji jednim kritičkim stavom”. Oni su taj kritički stav izmislili u egzistencijalne svrhe. Znači: „Da bismo mogli da postojimo, moramo ovome napred da kažemo — ne!”. Jer, ja ne vidim kako mogu da govorim o nadrealizmu pre nego što su ga dobro raščakali i videli u čemu je on. Tih trenutnih raspoloženja među generacijama u književnosti uvek ima. Recimo, kad su nadrealisti došli, oni su Dučića i Rakića malo „dunuli”. E sad, pošto su oni „dunuli” njih, hajde da mi „dunemo” malo nadrealiste, pa da se vratimo na Dučića i Rakića. To su više stvari taktike nego ozbiljni sudovi o literaturi. Recimo, za Rastka kažu da ima privatne asocijacije. Ja ne znam koje su to nepripravne asocijacije! Zašto bi grčka mitologija i grčke asocijacije bile univerzalne, a ove druge nisu? To mi nije jasno u shvatanjima Miodraga Pavlovića. Zašto metafore moraju da budu starinske? Zašto bi, recimo, čekić bio bitniji u čovekovom životu nego neka moderna elektronska bušilica.

Kada je, pak, reč o Momčilu Nastasijeviću, gubi se iz vida da je on uglavnom sve svoje pesme napisao posle 1930, posle „Nemogućeg”, i da on dobro zna sve te napore. A tražiti od nadrealizma da daje neka specijalna ostvarenja — nemoguće je, pošto on to nije ni hteo.

To su naše jadne prilike. Ako ja kasnije nisam napisao nijedan literaran stih, nego sam sa Vučom pisao „Mariju Ručaru”, „Malu Anitu”, šta to znači? Znači jedno predavanje. Znači da sam ja odista fotografisao korenje. To je bila moja lirika.

Moja generacija, dragi moj Vlačiću, upada

u najgore momente. O tome nije dovoljno pisano, ja ću valjda to napisati posle ovog našeg razgovora.

— U kojoj meri bi takvi memoarsko-dokumentarni tekstovi olakšali posao budućim istoričarima literature?

— Dok se to ne obavi, kod nas će se lutati. Ja ne mogu da razumem beogradsku, govorim: beogradsku, a ne srpsku, jer mi ono srpsko smeta, ne mogu da razumem beogradsku literaturu između dva rata bez prisustva svih onih ljudi koji su tu bili. A Ujević nije bio samo čovek koji je ovde živeo u inostranstvu, a pisao za Zagreb, nego je Ujević pisao za Beograd! I on je zauzimao jedan poetski prostor koji bi, možda, da nije bilo njega, neko drugi gradio. Prema tome, Ujević je sastavni deo ovog prostora. Pošto je on napravio najsavršenije stihove vezanog stiha u „Kolajni” i „Leleku sebra”, možda je nehotice gurnuo celu našu poeziju ka slobodnom stihu. Nije najbitniji nadrealizam, nego prisustvo Ujevića, koji je, posle Dučića i Rakića, zaista postavio na neke novije, finije osnove takozvani vezani stih. Beogradski slobodni stih možda tu ima korena da se odvoji i donese nešto novo. Kad Ujevića isključim iz srpske poezije, kako da o njoj govorim?

Pazi, od moje šesnaeste do dvadesete godine je rat. To je rat. Kakvi časopisi! Kakva „Mladost”? Kako vam se zove onaj drugi, još mladi?

— „Vidici”...

— „Vidici”, onda još iza toga ima...

— „Student”...

— Pa „Student”, molim Te! Gde je to. Ničeg sličnog nije bilo u mojoj generaciji. Ti hoćeš da ja mogu da kažem: znaš, mene su prvo štampali u „Studentu” pa u „Vidicima”... Nema toga...

Možda ćeš Ti da kažeš da je greška što nisam nastavio „Gluho doba”, što nisam nastavio sa romanima. Ali, privlačilo me je da poezijom uđem u srž jezika. „Sa mojom poezijom trebalo je ovaj naš jezik naučiti da misli.” Smešni su oni koji misle da će neko iskustvo koje nađu u inostranstvu moći lako da prenesu ovamo — ništa! Ti imaš misli, ali kad sedneš da pišeš, moraš da počneš od onoga što je bilo pre tebe, da razrađuješ. Nisam ja slučajno počeo od onoga „U proleće sve proleće, leti sve leti, u jesen sve je sen...” Morala je u moje uši da ude i naša rečenica. Ne mogu da mislim francuski, pa da je prenosim. Kad sam sad pisao tekst o Bretonu, zamalo da tekst napišem onako kako sam mislio: pola srpskohrvatski, pola francuski. Ali, u poeziji je drugačije. Tu se polazi od korena reči, od glagola, tu mi ništa ne može pomoći iz francuskog, iako znam pola Bodlera napamet.

— Šta je onda najbitnije za shvatanje književnosti između dva rata?

— Mislim da uglavnom postoje dva toka u literaturi. Tok onih pisaca i pesnika kojima je potrebna data tema i, na neki način, već obrađena, koju oni dalje razrađuju, prefinjuju, razvijaju, otkrivaju nove tonove u njoj. I tok onih pisaca koji su verovatno ređi, koji tek otkrivaju nove teme i nove tokove. Gledajte kod Crnjanskog: Stražilovo — Stražilovo. Branko — Crnjanski. Tema Stražilova, kao melanholija neke sreće, mladosti, detinjstva itd. Srbija: tema Dučićeva „Ave Srbija” i njegova „Srbija”. Tema „Seoba” u slikama Carnojevićevih seoba na slikama Paje Jovanovića i u memoarima Simeona Piščevića.

Andrić mi je jednom kazao nešto što osvetljava ovo o čemu ja govorim. Otprilike mi je rekao, posle boravka u Kini: „O Kini ja ne bih mogao da napišem ni reda, jer o njoj nemam gotovo nikakvih prethodnih asocijacija; međutim u meni Lenjingrad budi toliko asocijacija da bih ja u svakom trenutku mogao o tome da pišem”. Meni to osvetljava zašto je Andrićevo stvaralaštvo uglavnom bilo okrenuto prošlosti, to jest, on uzima predanja o prošlosti koje produbljuje i razrađuje.

Druga stvar je sa Rastkom Petrovićem. On nalazi teme, on se prvi vraća na stare Slovene. O starim Slovenima i paganskim bogovima samo se pisalo u naučnim publikacijama.

cijama. U „Otkrovenju” on pokreće za srpsku poeziju novu temu rađanja, seksa, krvi... Savršeno je uvek na strani onih koji obrađuju neki materijal koji je postojao, a uvek ima mnogo krstosti i nedoradenosti kod onih koji kopaju rude. Mora se imati na umu da te krstosti kod pisaca ponekad ne dolaze od nedostatka dara ili moći, već od toga što taj njihov materijal, prvi put pro-nađen, dobija tek prvu formu. I, kako kaže Gete na jednom mestu, materija traži formu, pa ta forma postaje materija za novu formu, pa ta nova forma ponovo postaje materijal za neku još noviju formu.

Kod sudova uvek je važno od čega kritičar polazi: da li polazi da traži novo ili perfektno. Ona moja poznata rečenica — „A le-pota tek zatim dolazi” — uglavnom se od-nosi na prva izražajna poetska dokumenta. Misao potiče od Korbizjea koji je upozora-vao: „Ne zaboravite, katedrale nisu imale patinu, bile su potpuno bele kad su bile do-vršene”. Bile su grube, jer je belina uvek gruba, a onda je došla siva patina.

Tako bih mogao da odgovorim zašto nad-realistički tekstovi nisu perfektni u formalis-tičkom smislu. Tražili su neku perfekciju u jeziku za koju se ranije nije znalo, neke vr-ste aliteracija, asonanci, koje su bile zane-marene u našem jeziku sa izvesnom namet-nutom versifikacijom francuskog stiha.

— Znači li to da otkrića nadrealizma jed-noga dana mogu da dobiju stvaralačko pro-duženje?

— Ja mislim da se ne bi razumela nova mlada poezija bez nekih nadrealističkih ot-krića.

— Kažite nam nešto o toj novoj mladoj poeziji, o prirodi i granicama njenog govora?

— Uvek se trgnem kad dobijem neke zbir-čice pesama. Nedavno sam iz postojbine Ra-ke Drainca, iz Prokuplja, dobio šest malih publikacija, među njima dve ili tri zbirke pesama. I, odjednom, u jednoj od njih, na-dem pesmu koja se zove „Svitanje”, sastav-ljenu iz dva stiha: „Kao da je neko bacio biserje iza planine”.

— Čiji su to stihovali?

— Ne znam, to je neki mladi pesnik čija je knjiga tu negde na mom stolu. To je pub-likovao Klub Rake Drainca, potraži to i pro-čitaj. Trgao me taj stih, koliko je to kratko, jezgrovito i, koliko naše!

— Da li je po našem ovaj primer koji ste uzeli karakterističan za mladu poeziju?

— Mislim da je karakterističan. U njoj sve više nalazim ono što mene zanima, sažete, eliptične slike, koje nisu raskošne, razmetljive kao što je to bilo kod Rastka Petrovića, veličanstvene neke slike, pune gordosti, oho-losti. Ovde ima jedna diskretnost. Jer, ako je nadrealizam politički bio bučan, kritički i esejistički donekle, on je u drugom delu bio to svitanje, imao je neku pitomost; čak se jedna Bretonova knjiga zove „Svitanje” („Le point du jour”); ili koja je blagost kad Breton kaže „Ja tražim zlato vremena”, a to je bilo u ono najburnije vreme 1927, kad se sa svima svađao, svi su ga grdili i govo-rili mu da je „kadvavr”, leš.

Toliko puta nađem kod nekog našeg pes-nika rečenicu koja me zapanji, kao kod onog mladog Živodraga Živkovića koji kaže: „Na mudar način izvan istine”. Stvarno je to mudrost... Ja razmišljam: da čovek nađe mud-rost svog života, on ne može da čeka da budu rešene, sve tajne otkrivene, nego mora izvan istine da se snađe. Pa, onaj mali Dra-giša Drašković, koji napiše stih: „Htedoh da kažem, a već decenija”. To je izvanredno.

— Dobro, da li je to nešto što slučajno bljesne ili kod istih pesničkih imena nalazite celovitost govora?

— Nalazim u Draškoviću izvestan lep dar, možda nema dovoljno pesničke kulture, to ne znam. Živković je izvanredan pasionirani tip koji će verovatno nešto da stvori, samo ga treba dovesti u dobru sredinu, propada u Zenici. Ali, on se snalazi: počeo je da kao nastavnik traži kod dece poeziju. On je jako kulturni i čudim se kako je to mogao da napravi u svom Ramaču kod Kragujevca ili u Zenici. Ali, to sigurno nije slučajno. Slu-čaj mi donekle izmislimo, slučaj je ono što mi otkrijemo da je slučaj. Ali, nema slučaj-nosti. Recimo, sa tim mojim rođenjem. To je

poslednja moja varijanta! Po starom ili no-vom kalendaru 31. avgusta ili 13. septembra. Ali, u ovom broju „Lel Lettres Francaises” gde pišu o meni, napisali su 31. septembar, a to je dan koji uopšte ne postoji. Ja rekoh: sigurno je za ovako originalnog tipa kao što sam ja morao bog da izmislili jedan novi dan. Niko to nije primetio, ni korektori ni Ara-gon!

— Dakle igra objektivnog slučaja, nadrea-listički aksiom, ide Vam na ruku!

— Isto tako je i sa ovim mladim ljudima: glavno je nagnuti, gurnuti u jednom pravcu misao, senzibilitet, onda on pronalazi. Ako nema tog početnog nagnuća, nema poezije, ili nema te vrste poezije, ima neke druge, koja će možda biti heroika ili šta ja znam. Mislim da ljudi i svesno izbegavaju heroiku. Mislim da je jedinu noviju herojsku pesmu napisao, igrom paradoksa, jedan potpuno apstraktan pesnik, Miroljub Todorović. U svojoj „Koračnici Crvenog univerziteta” on je iz jedne astralne opsesije došao do stiho-va „Putem revolucije koračamo, leva, leva, leva.”

— Vidi se da i među današnjim najmlađim pesnicima imate stalne prijatelje i sagovornike, kao što je to bio slučaj i sa ranijim književnim naraštajima. Šta nalazite zajed-ničko između njihove i svoje mladosti?

— Vidim da je ova generacija isto tako istraživačka, ne zadovoljava se nekim goto-vim receptima. Zato valjda i nalazi ono što mene uvek malo trgne. Sve ostalo je drugo-jačije: mislim da imaju više mogućnosti da se izraze, da se štampaju, da dođu do reči, možda i do knjiga. Ali, nešto bitno ostaje: imam utisak da je naš jezik i naša rečenica još uvek u toku, razvoju. Pesnička rečenica jednako napreduje, sve je utancanija. Kad pogledam ono što se pisalo pre četrdesetak godina, izgleda mi nekako šablonizovano. A danas? Recimo, stigne najnoviji oktobarski broj „Dela”, pročitam pesme Simona Simo-novića, kažem: Bože, to dete, pa ja njega znam, otkuda njemu ove slike, otkuda njemu onaj stih:

„Da neko oseti tvoju košticu
U svojim ustima”.

— Dakle, i Vi, pesnik, previdate onu dvo-struku projekciju pesničke i građanske lič-nosti!

— Eto, mogućnosti se ne mogu naslutiti. Kod njega me je najviše zbunilo to što nje-gov jezik još uvek nije čist, budući da je Vranjanc, ali kad to napiše, to sasvim lepo može da se izgovori. Dakle, ne postoji pes-nik u životu, pesnik može da izgleda vrlo obično i da čovek nikad ne zna šta iz njega može da proizide.

— Nedavno Vas je Sveta Lukić u knji-zi „Savremena jugoslovenska književnost 1945—1965”, optužio da ste poslednjih godina odgovorni za svojerestan konzervatizam, konformizam i estetizam mladih, jer direktno podržavate „odvrćanje pažnje naše litera-ture od svake konkretnosti i upućivanja ka životu”. Primajte li tu odgovornost na sebe?

— Evo kako izgledaju moje posleratne od-govornosti. Odbijam svaku odgovornost za period od 1945. do 1950, jer sam tek posle 1948. dobio pravo da govorim. Prva stvar za koju mi je trebalo neke hrabrosti, bila je da sam u proleće 1951. napisao da nema mark-sističke estetike. Bila je značajna još jedna rečenica koja je manje bila primećena, jer nije imala reč „marksistički”, a to je da „na jednoj doktrini ne može da se izgradi život”.

Ja ne razumem šta je to konkretnost i „upućivanje ka životu” u Svetinim stavovi-ma. Za našu politiku i naše društvo bilo je bitno da se jedna dimenzija života otvori, a ne da se sve podvrgne diktatu politike i društva. Intenzivan život društva i politike zahteva ogromno polje slobode i stvaranja koje proširuje koncepciju čoveka i života. Kad je trebalo da se puste pesme oslobođene svakog šablona socijalističkog ili ne znam kakvog realizma, to nije bio estetizam, nego izražavanje duhovne raznolikosti, ljudske ši-rine. Bez tog obogaćenja svih poetskih pra-vaca i estetskih i egzistencijalnih razloga za život, naša kultura bi bila mnogo siromaš-nija, pa i naša politika.

— On je mislio na poslednje godine.

— Pa i za poslednje godine. Kad naše no-vine, naša politika i društvo dopuštaju tolike raznolikosti i borbe mišljenja baš na tom konkretnom planu politike, zašto ne dopus-titi da opstane univerzalna misija poezije, koju je ranije jedna pseudorevolucionarna koncepcija bila zarobila. Da je bila potrebna ta vrsta socijalne literature, da je to bilo na dnevnom redu, pa, napravilo bi se, pa, prvo bi Duško Matić umeo da napravi takvu stvar, kao što je umeo da pre rata napravi „Mariju Ručaru” i „Gluho doba”. Zar ne bih mogao sad da napravim neki pamflet, samo ne znam protiv koga, da li protiv Svete Lu-kića?

— Da pređemo sad na književnu publiku. Pokazatelji govore da se fenomen književne publike opasno suzio, a o književnoj repub-lici, u Tibodeovom smislu reči, izgleda da se može govoriti uglavnom uz ironičan smešak. Šta mislite o uzrocima i kako vidite ovu si-tuaciju uopšte?

— Mislim da se više čita nego što se misli, s jedne strane, pošto je literatura sada sišla, da li u svom najboljem svojstvu, o tome neću da govorim, u nedeljne, pa čak i u dnevne listove. Tamo se nalaze i pesme, i proze, i kritike i napisi o literaturi, i sve to opterećuje čitalačku svest. Zatim, više ne ide sve kroz knjigu, pa ni književnost. Bar mi koji smo imali književnost pre knjiga, usme-nu poeziju i usmene narodne priče, sada je imamo pored knjige, na radiju i televiziji.

— Ne gubi li literatura jednu bitnu dimen-ziju pretajući se u novinske stupce i etar?

— Nekada je čitanje bilo kućni posao, knjiga od 250 stranica se čitala za jedno po-podne. Današnji čitalac je drugačiji, vozi se kolima i uvek negde juri. Fragmentarnost nije danas pronađena, pronašao ju je i Niče, pa pre njega nemački romantičari. Frag-mentarnost tek sada dolazi do izražaja. Ne treba da nas čudi što će nova literatura da bude fragmentarna i iskidana, jer to nameće moderan život. A mi ne možemo da vraćamo život unazad. Ljudi ne mogu da se odreknu automobila da bi se vratili na fijakere. Ja znam da su fijakeri divna stvar, uvek imam nostalgiju za fijakerom. Kad god odem u neki grad gde ima fijakera, ja kažem „Haj-demo, Lela, sad ćemo da se provozamo fi-jakerom”, a nikad se ne provozamo. Jer, ma-lo mi je smešno. Estetizam je u tome što držimo na umu kako je to Montenj radio. Ali, onda su bile drugačije knjige. Evo, ova desetkilogramska Montenjeva knjiga, drugo izdanje, ogromna kao „Jevanđelje”, morala bi da se čita za pultom, a ne u krevetu ili u autobusu.

— Rekoste jednom prilikom da u ovom surovom vremenu kompromis ipak jeste je-dini način da opstane svet. Da li onda pes-nik, ako je uistinu pesnik, može da bude pesnik kompromisa?

— Taj kompromis je nužan na planu eg-zistencije, ne na planu mišljenja. Konformi-zam bi bio u udešavanju sopstvene misli prema izvesnoj situaciji. Ti moraš da izraziš misao sasvim slobodno, ali moraš da dozvo-liš i onom drugom da izrazi misao potpuno suprotnu tvojoj, da jedan pored drugog mo-žete da sedite u tramvaju ili u vozu. Na planu misli, ja tražim da se izrazim defini-tivno. Danas ne možete ubediti ceo svet da je revolucija u Moskvi ili na nekom drugom mestu.

— Šta nam dakle preostaje?

— Ostaje: terajte Vi svoje, a mi ćemo svo-je. Samo, molim Vas, da se pogodimo: ne-mojte da svirate posle deset sati i nemojte da jurite kolima preko trotoara, gde su še-tači. U tom smislu prihvatam kompromis. Priznati ljudima izvesna prava, ali im ipak ne priznati da idu u Čehoslovačku i prave okupaciju. Kompromis koji ne zahteva pri-lagodavanje misli. Misao uvek prevazilazi naše egzistencijalno pitanje. A sutra: videće-mo ko će da pobedi.

— Vidite, Matiću, kako je naš razgovor napravio krug, došli smo tamo odakle smo počeli...

— ... do Dvadeset i prvog avgusta.

U Beogradu, 9. oktobra 1968.

Milan VLAJČIĆ